

سخن سردبیر

مدیریت در شرایط فتنه مبتنی بر آموزه‌های نهج‌البلاغه

با عنایت به مفروضات الگوی مدیریت اقتضایی، سبک و اسلوب مدیریت تابعی از شرایط و مقتضیات سازمانی و محیطی است. یکی از شرایطی که در الگوهای مدیریت عرفی به آن پرداخته نشده است، مدیریت در شرایط فتنه است. شرایطی که در احادیث و روایات اسلامی جزء لاینفک حیات بشر در دوره آخرالزمان است. از آنجا که به زعم اغلب اندیشمندان اسلامی و غیر اسلامی، عصر حاضر به عنوان دوره آخرالزمان شناخته می‌شود؛ لذا آشنایی با سبک مدیریت در شرایط فتنه بایسته و ضروری است. در این مجال کوتاه تلاش می‌گردد تا با مراجعه به نهج‌البلاغه، ضمن تبیین مفهومی فتنه، چگونگی مدیریت بر خویشتن و همچنین مدیریت جامعه در شرایط فتنه مورد واکاوی قرار گرفته و الگوهای رفتاری بهینه و راهبردهای مدیریتی مبتنی بر فرمایشات مولای متقیان امام علی(ع) عرضه گردد.

در اولین گام باید از نظر مفهومی تعریف مناسبی از شرایط فتنه ارائه گردد. برای دستیابی به این هدف، مراجعه به خطبه ۹۳ نهج‌البلاغه، راهگشاست. امام علی(ع) در سال ۳۸ هجری در هنگام بازگشت از جنگ نهروان، سخنانی ایراد می‌فرماید که در بخشی از آن به تبیین مفهوم فتنه می‌پردازند: "...فتنه‌ها آنگاه که روی آورند با حق شباهت دارند، و چون پشت کنند حقیقت چنانکه هست، نشان داده می‌شود. فتنه‌ها چون می‌آیند شناخته نمی‌شوند، و چون می‌گذرند، شناخته می‌شوند. فتنه‌ها چون گردبادها می‌چرخند، از همه‌جا عبور می‌کنند، در بعضی از شهرها حادثه می‌آفرینند و از برخی شهرها می‌گذرند...". بر اساس این فرمایش امام علی(ع) هنگامی که فتنه‌ها روی آورند، خود را به لباس حق در می‌آورند و آنقدر شباهت آنها به حق زیاد است که به‌سادگی نمی‌توان مرز فتنه و حق و حقیقت را مشخص کرد. فضا به قدری غبارآلود است که نمی‌توان حق را از باطل تشخیص داد. امام علی(ع) برای توصیف این شرایط از استعاره گردباد بهره می‌گیرد که وقتی فرد در دام آن می‌افتد، قدرت بینایی کافی ندارد و تنها زمانی به شرایط وقوف می‌یابد و از ماهیت رخدادها مطلع می‌شود که گردباد در حال دور شدن از اوست.

امام علی(ع) همچنین در بخشی از خطبه ۱۵۱ نهج‌البلاغه می‌فرماید: "... و در فتنه‌های درهم

پیچیده، به هنگام پیدایش نوزاد فتنه‌ها و آشکار شدن باطن آنها، و برقرار شدن قطب و مدار آسیای آن، با آگاهی قدم بردارید. فتنه‌هایی که از رهگذرهای ناپیدا آشکار گردد، و به زشتی و رسوایی گراید." امام علی(ع) در بخشی از خطبه ۵۰ نهج البلاغه می‌فرماید: "... پس اگر باطل با حق مخلوط نمی‌شد، بر طالبان حق پوشیده نمی‌ماند، و اگر حق از باطل جدا و خالص می‌گشت، زبان دشمنان قطع می‌گردید. اما قسمتی از حق و قسمتی از باطل را می‌گیرند و به هم می‌آمیزند، آنجاست که شیطان بر دوستان خود چیره می‌گردد و تنها آنان که مشمول لطف و رحمت پروردگارند نجات خواهند یافت."

بنابراین با بهره‌گیری از این فرمایشات امام علی(ع) می‌توان نتیجه گرفت که واژه فتنه مشتمل بر پنج مفهوم اساسی است:

اول آنکه حوادث و رویدادهای حق‌مدارانه و باطل‌گرا آنچنان شبیه هم می‌گردند که امکان تمیز و تفکیک آنها بدون مجهز شدن انسان به ابزارهای بینشی و بصیرتی وجود ندارد؛ چرا که باطل ظاهری حقیقت‌گونه به خود می‌گیرد و با چهره‌ی ساختگی خود، افراد را دچار تردید می‌کند (امتزاج حق و باطل).

دوم آنکه خاستگاه فتنه شفاف نیست و از رهگذرهای ناپیدا آشکار می‌گردد (خاستگاه ناپیدا). سوم آنکه خاصیت گردبادگونه فتنه باعث می‌شود که افراد در حین وقوع فتنه در تله‌ای گرفتار شوند که ضمن نداشتن دید کافی، از شرایط متعادلی نیز برخوردار نیستند و امکان اندیشیدن برای آنها فراهم نیست؛ و تنها زمانی حواسشان جمع می‌شود که دور شدن گردباد را به تماشا می‌نشینند و تازه متوجه می‌شوند که چه بر سر آنها آمده است (خاصیت گردبادگونه).

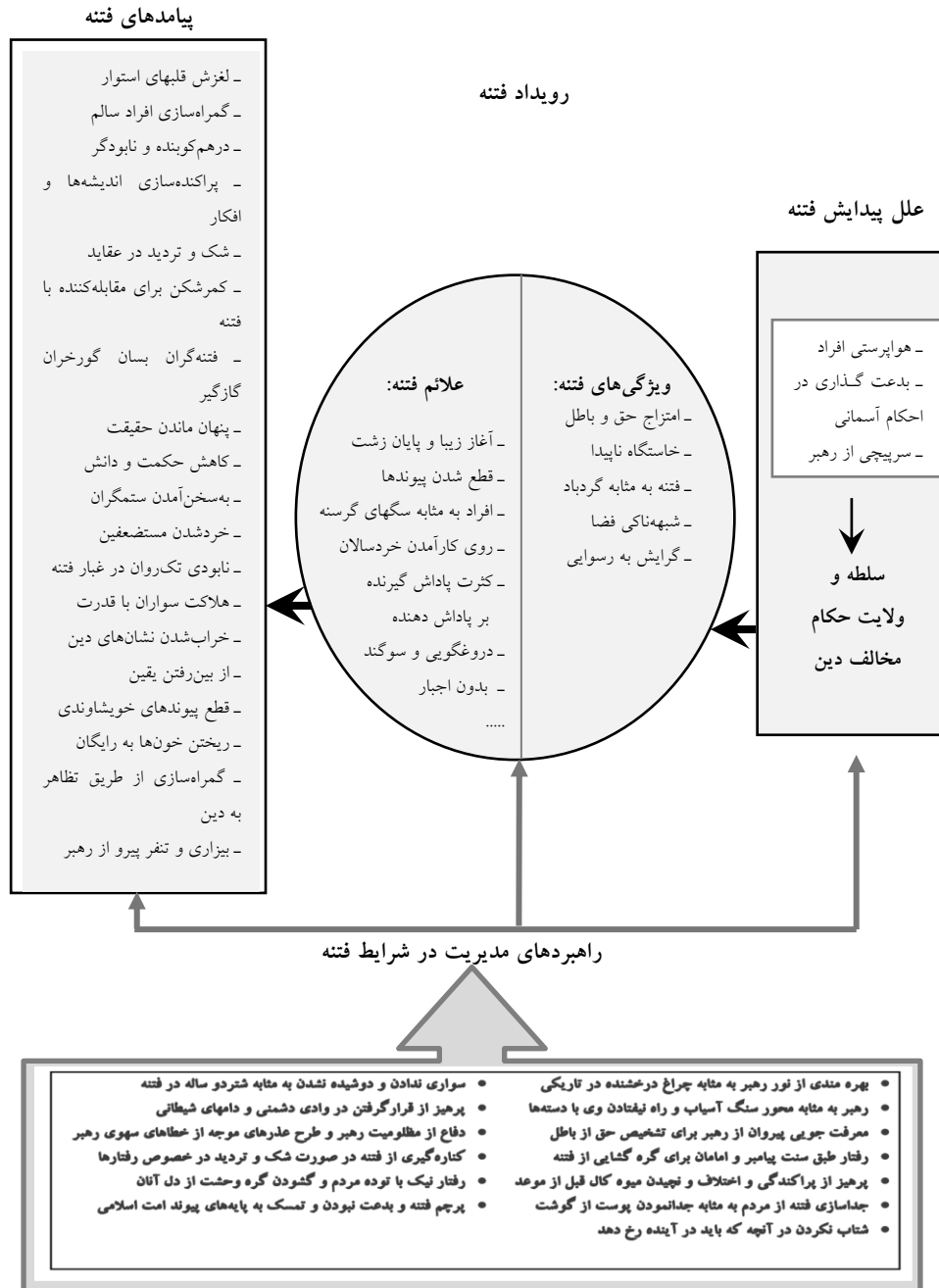
چهارم آنکه فتنه در بستر شبهه و ابهام می‌روید و فتنه‌انگیزان از فضاهای شبهه‌آلود و مبهم بیشترین بهره را می‌برند؛ و تنها در اماکنی فتنه اجازه بروز و ظهور می‌یابد که شبهه‌افکنی و شایعه‌پراکنی شیوع داشته باشد و مردم خود را در معرض شرایط فتنه قرار دهند. اگر این بستر فراهم نباشد، فتنه مجالی برای جولان نمی‌یابد و عقیم می‌ماند (شبهه‌ناکی فضا).

پنجم آنکه گرایش طبیعی فتنه به سوی زشتی و رسوایی است و فضای جامعه را ملتهب و مسموم می‌سازد (گرایش به زشتی و رسوایی).

راقم این سطور با بهره‌گیری از آموزه‌های ارزشمند نهج البلاغه، الگویی مفهومی برای تبیین

مدیریت در شرایط فتنه طراحی کرده است که در نمودار شماره ۱ ملاحظه می‌شود. در هسته مرکزی این الگو، به مفهوم‌شناسی فتنه پرداخته شده و مشخصه‌ها و همچنین علائم فتنه از منظر مولای متقیان به اختصار فهرست گردیده است. در سمت راست الگو به عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فتنه پرداخته شده و در سمت چپ نیز پیامدهای فتنه گنجانده شده است. در پایین الگو نیز با توجه به فرمایشات امام علی(ع)، مجموعه‌ای از مهمترین راهبردهای مدیریت در شرایط فتنه از خطبه‌های آن امام همام استخراج گردیده است که این راهبردها باید در پیشگیری علل پیدایش فتنه و همچنین کنترل فتنه در هنگام وقوع و ایجاد پیامدهای منفی آن مورد توجه قرار گیرد.

اولین نکته در خصوص فتنه، شناسایی ریشه‌ها و علل شکل‌گیری آن است. امام علی(ع) در خطبه ۵۰ نهج‌البلاغه پس از پایان جنگ صفین و ماجرای حکمیت در سال ۳۸ هجری در شهر کوفه به علل پیدایش فتنه‌ها اشاره نموده و می‌فرماید: "... همانا آغاز پدید آمدن فتنه‌ها، هواپرستی و بدعت‌گذاری در احکام آسمانی است، نوآوری‌هایی که قرآن با آن مخالف است، و گروهی «با دو انحراف یاد شده» بر گروه دیگر سلطه و ولایت یابند، که بر خلاف دین خداست."

نمودار ۱. الگوی مدیریت در شرایط فتنه مبتنی بر آموزه‌های نهج‌البلاغه

نقش رهبر در پیشگیری از فتنه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. امام علی(ع) در مناسبت‌های مختلف به تبیین این موضوع پرداخته‌اند که به فرازهایی از فرمایشات آن حضرت در این زمینه اشاره می‌گردد.

پس از جنگ صفین و نهروان، امام علی(ع) در سال ۳۸ هجری مردم را برای سرکوبی معاویه فراخواند، و گروهی گفتند ای امیرالمؤمنین، اگر تو حرکت کنی با تو حرکت می‌کنیم. امام(ع) در خطبه ۱۱۹ نهج البلاغه خطاب به آنان می‌فرماید: "...و برای من سزاوار نیست که لشکر و شهر و بیت‌المال و جمع‌آوری خراج و قضاوت بین مسلمانان و گرفتن حقوق درخواست‌کنندگان را رها سازم، آنگاه با دسته‌ای بیرون روم و به دنبال دسته‌ای به راه افتم، و چونان تیر نتراشیده در جعبه‌ای خالی به این سو و آن سو سرگردان شوم. من چونان محور سنگ آسیاب، باید بر جای خود استوار بمانم تا همه امور کشور، پیرامون من و به وسیله من به گردش درآید، اگر من از محور خود دور شوم، مدار آن بلرزد و سنگ زیرین آن فرو ریزد. به حق خدا سوگند که این پیشنهاد بدی است. به خدا سوگند اگر امیدواری به شهادت در راه خدا را نداشتم، پای در رکاب کرده از میان شما می‌رفتم، و شما را نمی‌طلبیدم، چندان که باد شمال و جنوب می‌وزد؛ زیرا شما بسیار طعنه‌زن، عیب‌جو، رویگردان از حق، و پر مکر و حيله‌اید. مادام که افکار شما پراکنده است، فراوانی تعداد شما سودی ندارد، من شما را به راه روشنی بردم که جز هلاک خواهان، هلاک نگردند. آن کس که استقامت کرد به سوی بهشت شتافت و آن کس که لغزید در آتش سرنگون شد." امام علی(ع) در این فرمایش خود، رهبر را در شرایط فتنه به محور سنگ آسیاب تشبیه می‌نماید که باید پایدار و استوار در مرکز فرماندهی مستقر شود، چرا که راه افتادش با دسته‌ها و گروه‌ها، او را از نقش محوری و همچنین اتخاذ تصمیمات راهبردی غافل خواهد ساخت.

امام علی(ع) در بخشی از خطبه ۱۸۷ که پس از جنگ نهروان در سال ۳۸ هجری در کوفه ایراد گردید، درخصوص لزوم اطاعت از رهبر در شرایط فتنه می‌فرماید: "...ای مردم مهار بار سنگین گناهان را رها کنید، و امام خود را تنها مگذارید، که در آینده خود را سرزنش می‌کنید. خود را در آتش فتنه‌ای که پیشاپیش افروخته‌اید نیفکنید، راه خود گیرید، و از راهی که به سوی فتنه‌ها کشانده می‌شود دوری کنید. به جانم سوگند که مؤمن در شعله آن فتنه‌ها نابود شود. اما مدعیان دروغین اسلام در امان خواهند بود. همانا من در میان شما چونان چراغ درخشانده در تاریکی هستم، که هر کس به آن روی می‌آورد از نورش بهره‌مند می‌گردد."

امام علی(ع) در خطبه ۱۸۹ به اهمیت معرفت‌جویی پیروان از امام می‌پردازد و در بخشی از این

خطبه می فرماید: "... پیرسید قبل از آن که فتنه‌ها چونان شتری بی‌صاحب حرکت کند، و مهار خود را پایمال نماید، و مردم را بکوبد و بیازارد، و عقل‌ها را سرگردان کند."

بنابراین از منظر امام علی(ع)، مهمترین خاستگاه‌های فتنه در سه عامل اصلی خلاصه می‌شود که عبارت است از هواپرستی افراد، بدعت در دین و سرپیچی از رهبر؛ که این سه عامل به نوبه خود باعث حاکمیت افرادی در جامعه می‌شود که اعتقادی به دین ندارند و در بستر چنین حاکمیتی، زمینه برای فتنه‌های جدید فراهم می‌گردد.

زمانی که فتنه رخ می‌دهد، یکسری مشخصه‌ها و ویژگی‌هایی دارد که پیشتر در قالب مشخصه‌های پنجگانه به آنها پرداخته شد. علاوه بر آن، برای تشخیص این که به چه رویدادی می‌توان مفهوم فتنه را اطلاق نمود، از میان فرمایشات امیرمؤمنان(ع) می‌توان برخی از این علائم را استخراج کرد.

امام علی(ع) در بخشی از خطبه ۱۵۱ نهج‌البلاغه در خصوص فتنه می‌فرماید: آغازش چون دوران جوانی پر قدرت و زیبا، و آثارش چون آثار باقی‌مانده بر سنگ‌های سخت زشت و دیرپاست، که ستمکاران آن را با عهده‌ی که با یکدیگر دارند، به ارث می‌برند؛ نخستین آنان پیشوای آخرین، و آخرین گمراهان، اقتداکننده به اولین می‌باشند. آنان در به دست آوردن دنیای پست بر هم سبقت می‌گیرند، و چونان سگ‌های گرسنه، این مردار را از دست یکدیگر می‌ربایند."

امام علی(ع) در بخشی از خطبه ۱۸۷ در خصوص علائم فتنه آینده می‌فرماید: "... هان ای مردم در آینده پشت کردن روزگار خوش، و قطع شدن پیوندها، و روی کار آمدن خردسالان را انتظار کشید، و این روزگاری است که ضربات شمشیر بر مؤمن آسان‌تر از یافتن مال حلال است، روزگاری که پاداش‌گیرنده از دهنده بیشتر است. و آن روزگاری که بی‌نوشیدن شراب مست می‌شوید، با فراوانی نعمت‌ها، بدون اجبار سوگند می‌خورید، و نه از روی ناچاری دروغ می‌گویید. و آن روزگاری است که بلاها شما را می‌گزد، چونان گزیدن و زخم کردن دوش شتران از پالان. آه، آن رنج و اندوه چقدر طولانی، و امید گشایش چقدر دور است."

فتنه باعث آسیب‌های شدید اجتماعی، روانی، سیاسی و اقتصادی می‌شود و جامعه را به ورطه نابودی می‌کشاند. امام علی(ع) در بخشی از خطبه ۱۵۱ نهج‌البلاغه پیامدهای فتنه را این گونه یکایک بر می‌شمارد: "... سپس فتنه‌ای سر بر آورد که سخت لرزاننده، در هم کوبنده و نابودکننده است، که قلب‌هایی پس از استواری می‌لغزند، و مردانی پس از درستی و سلامت، گمراه می‌گردند، و افکار و اندیشه‌ها به هنگام هجوم این فتنه‌ها پراکنده، و عقاید پس از آشکار شدنشان به شک و تردید دچار می‌گردد. آن کس که به مقابله با فتنه‌ها برخیزد کمرش را می‌شکند، و کسی

که در فرونشاندن آن تلاش می‌کند، او را در هم می‌کوبد. در این میان فتنه‌جویان چونان گورخران، یکدیگر را گاز می‌گیرند، و رشته‌های سعادت و آیین محکم شده‌شان لرزان می‌گردد، و حقیقت امر پنهان می‌ماند. حکمت و دانش کاهش می‌یابد، ستمگران به سخن می‌آیند، و بیابان‌نشین‌ها را در هم می‌کوبند، و با سینه مرکب‌های ستم، آنها را خرد می‌نمایند. تک‌روان در غبار آن فتنه‌ها نابود می‌گردند، و سواران با قدرت در آن به هلاکت می‌رسند. فتنه‌ها با تلخی خواسته‌ها وارد می‌شود، و خون‌های تازه را می‌دوشد، نشانه‌های دین را خراب، و یقین را از بین می‌برد. فتنه‌هایی که افراد زیرک از آن بگریزند، و افراد پلید در تدبیر آن بکوشند. آن فتنه‌ها پر رعد و برق و پر زحمت است، در آن پیوندهای خویشاوندی قطع شده، و از اسلام جدا می‌گردند، فتنه‌ها چنان ویرانگرند که تندرست‌ها بیمار، و مسکن‌گزیدگان کوچ می‌کنند. در آن میان کشته‌ای است که خورش به رایگان ریخته، و افراد ترسویی که طالب امانند، با سوگندها آنان را فریب می‌دهند، و با تظاهر به ایمان آنها را گمراه می‌کنند."

امام علی(ع) همچنین در بخشی از خطبه ۱۵۱ نهج‌البلاغه در خصوص شرایط فتنه‌انگیز می‌فرماید: "...طولی نمی‌کشد که پیرو از رهبر، و رهبر از پیرو، بیزاری می‌جوید، و با بغض و کینه از هم جدا می‌شوند، و به‌هنگام ملاقات، همدیگر را نفرین می‌کنند."

برای مدیریت در شرایط فتنه، توصیه‌های بسیار ارزشمندی از سوی امام علی(ع) هم به مردم عادی و هم به مدیران و رهبران جامعه شده است که در الگوی ارائه شده، از آنها به‌عنوان راهبردهای مدیریت در شرایط فتنه یاد شده است. در این مجال به برخی از گزاره‌های مدیریتی مقابله با فتنه در فرمایشات امام علی(ع) اشاره می‌گردد.

امام علی(ع) در خطبه ۹۳ چگونگی جداشدن فتنه از مردم را به جداشدن پوست از گوشت، که با دست قصاب انجام می‌شود، تشبیه می‌کند و در ادامه می‌فرماید: "... در آن هنگام، قریش دوست دارد آنچه در دنیاست بدهد تا یک بار مرا بنگرد، گر چه لحظه کوتاهی (به اندازه کشتن شتری) باشد، تا با اصرار چیزی را بپذیرم که امروز پاره‌ای از آن را می‌خواهم نمی‌دهند."

امام علی(ع) در خطبه ۱۵۰ نهج‌البلاغه درباره آینده بشریت می‌فرماید: "به راه‌های چپ و راست رفتند، و راه ضلالت و گمراهی پیمودند، و راه روشن هدایت را گذاشتند. پس درباره آنچه که باید باشد شتاب نکنید، و آنچه را که در آینده باید بیاید دیر بشمارید، چه بسا کسی برای رسیدن به چیزی شتاب می‌کند اما وقتی به آن رسید دوست دارد که ای کاش آن را نمی‌دید، و چه نزدیک است امروز ما به فردایی که سپیده آن آشکار شد. ای مردم اینک ما در آستانه تحقق وعده‌های داده

شده، و نزدیکی طلوع آن چیزهایی که بر شما پوشیده و ابهام‌آمیز است، قرار داریم." امام علی(ع) در خطبه ۱۸ که پس از شرایط فتنه انگیز جنگ جمل در سال ۳۶ هجری، به فرماندار بصره عبدالله بن عباس می‌فرماید: "بدان که بصره امروز جایگاه شیطان، و کشتزار فتنه‌هاست. با مردم آن به نیکی رفتار کن، و گره وحشت را از دل‌های آنان بگشای. بدرفتاری تو را با قبیله «بنی تمیم» و خشونت با آنها را به من گزارش دادند، همانا «بنی تمیم» مردانی نیرومندند که هرگاه دلاوری از آنها غروب کرد، سلحشور دیگری جای آن درخشید، و در نبرد، در جاهلیت و اسلام، کسی از آنها پیشی نگرفت. و همانا آنها با ما پیوند خویشاوندی و قرابت و نزدیکی دارند، که صله رحم و پیوند با آنان پاداش، و گسستن پیوند با آنان کیفر الهی دارد. پس مدارا کن ای ابوالعباس امید است آنچه از دست و زبان تو از خوب و یا بد، جاری می‌شود، خدا تو را بیامرزد، چرا که من و تو در اینگونه از رفتارها شریکیم. سعی کن تا خوش‌بینی من نسبت به شما استوار باشد، و نظرم دگرگون نشود، با درود."

نیک رفتار کردن با مردم، و گره وحشت را از دل‌های مردم گشودن از توصیه‌های اکید امام مسلمین به یکی از مدیران زیرمجموعه در شرایط فتنه‌انگیز آن زمان است که باید به‌عنوان یکی دیگر از اقدامات راهبردی در شرایط فتنه، مورد توجه کارگزاران قرار گیرد.

امام علی(ع) در خطبه ۱۳۸ نهج‌البلاغه از تحولات آینده سخن می‌گوید و برای در امان ماندن از فتنه‌ها می‌فرماید: "... پس باید بر سنت پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم باقی مانید که برپاست، و بر آثار رسالت تکیه نمایید، که آشکار است، به عهد نزدیکی که بسته‌اید وفادار مانید که یادگار پیامبر بر آن تکیه دارد، و بدانید این شیطان است که راه‌هایش را هموار می‌نماید تا قدم بر جای قدم‌هایش نهید و راهش را پی‌گیرید."

امام علی(ع) در خطبه ۱۵۰ نهج‌البلاغه درباره آینده بشریت می‌فرماید: "بدانید آن کس از ما (حضرت مهدی «عج») که فتنه‌های آینده را دریابد، با چراغی روشن‌گر در آن گام می‌نهد، و بر همان سیره و روش پیامبر صلی‌الله علیه و آله و سلم و امامان علیهم‌السلام رفتار می‌کند تا گره‌ها را بگشاید، بردگان و ملت‌های اسیر را آزاد سازد، جمعیت‌های گمراه و ستمگر را پراکنده و حق‌جویان پراکنده را جمع‌آوری می‌کند. حضرت مهدی (عج) سال‌های طولانی در پنهانی از مردم به‌سر می‌برد آن‌چنان که اثرشناسان، اثر قدمش را نمی‌شناسند، گرچه در یافتن اثر و نشانه‌ها تلاش فراوان کنند. سپس گروهی برای درهم کوبیدن فتنه‌ها آماده می‌گردند، و چونان شمشیرها صیقل

می‌خورند، دیده‌هاشان با قرآن روشنایی گیرد، و درگوش‌هاشان تفسیر قرآن طنین افکند، و در صبحگاهان و شامگاهان جام‌های حکمت سر می‌کشند."

در ماجرای سقیفه، ابوسفیان به امام علی(ع) پیشنهاد خلافت داد و اعلام آمادگی کرد که با امام(ع) بیعت کند. امام علی(ع) در خطبه ۵ نهج البلاغه در پاسخ به فتنه‌جویی او می‌فرماید: "ای مردم، امواج فتنه‌ها را با کشتی‌های نجات درهم بشکنید، و از راه اختلاف و پراکندگی بپرهیزید، و تاج‌های فخر و برتری‌جویی را بر زمین نهدید. رستگار شد آن کس که با یاران به‌پاخاست، یا کناره‌گیری نمود و مردم را آسوده گذاشت. این‌گونه زمامداری، چون آبی بدمزه، و لقمه‌ای گلوگیر است، و آن کس که میوه را کال و نارس بچیند، مانند کشاورزی است که در زمین دیگری بکارد." امام علی(ع) در بخشی دیگر از خطبه ۱۵۱ نهج البلاغه، مدیریت بر خویشان در فتنه را مورد توجه قرار داده و می‌فرماید: "... پس سعی کنید که شما پرچم فتنه‌ها و نشانه‌های بدعت‌ها نباشید، و آنچه را که پیوند امت اسلامی بدان استوار، و پایه‌های طاعت بر آن پایدار است، بر خود لازم شمارید، و بر خدا، ستم‌دیده وارد شوید نه ستم‌گر. و از گرفتار شدن به دام‌های شیطان، و قرار گرفتن در وادی دشمنی‌ها بپرهیزید، و لقمه‌های حرام به شکم خود راه ندهید. شما برابر دیدگان خداوندی قرار دارید که گناهان را حرام کرد و راه اطاعت و بندگی را آسان فرمود."

بر اساس حکمت اول نهج البلاغه، امام علی(ع) یک اصل کلی در زمینه مدیریت بر خویشان در شرایط فتنه ارائه می‌کند و می‌فرماید: "... در فتنه‌ها، چنان شتر دوساله باش، نه پشتی دارد که سواری دهد، و نه پستانی تا او را بدوشند."

بر اساس خطبه ۱۷۴ نهج البلاغه، امام علی(ع) در سال ۳۶ هجری در آستانه جنگ جمل می‌فرماید: "تا بوده‌ام مرا از جنگ نترسانده، و از ضربت شمشیر نهراسانده‌اند، من به وعده پیروزی که پروردگارم داده است استوارم. به خدا سوگند، طلحه بن عبیدالله، برای خونخواهی عثمان شورش نکرد، جز اینکه می‌ترسید خون عثمان از او مطالبه شود، زیرا او خود متهم به قتل عثمان است، که در میان مردم از او حریص‌تر بر قتل عثمان یافت نمی‌شد. برای اینکه مردم را دچار شک و تردید کند، دست به اینگونه ادعاهای دروغین زد. امام علی(ع) در ادامه خطبه، سه راهکار پیش روی طلحه قرار داده و می‌فرماید: سوگند به خدا، لازم بود طلحه، نسبت به عثمان یکی از سه راه‌حل را انجام می‌داد که نداد: اگر پسر عقیان ستمکار بود چنانکه طلحه می‌اندیشید، سزاوار بود با قاتلان عثمان همکاری می‌کرد، و از یاران عثمان دوری می‌گزید، یا اگر عثمان مظلوم بود می‌بایست از

کشته شدن او جلوگیری می کرد و نسبت به کارهای عثمان عذرهای موجه و عموم پسندی را طرح می کرد (تا خشم مردم فرو نشیند) و اگر نسبت به امور عثمان شک و تردید داشت خوب بود که از مردم خشمگین کناره می گرفت و به انزوا پناه برده و مردم را با عثمان وا می گذاشت. اما او هیچ کدام از سه راه حل را انجام نداد، و به کاری دست زد که دلیل روشنی برای انجام آن نداشت، و عذرهایی آورد که مردم پسند نیست.

طلحه از جمله افرادی بود که بعد از قتل عثمان پرچم فتنه را برافراشت و به رغم آنکه از متهمان اصلی قتل عثمان بود، برای تأمین اهداف و منافع شخصی، فتنه انگیزی کرد. امام علی (ع) در خطبه مذکور با ارائه راه حل های سه گانه برای وی، در حقیقت سه راهبرد تعاملی رهبر - پیرو را در شرایط فتنه عرضه می کند که می تواند مبنای رفتارهای افراد جامعه در تمامی اعصار در شرایط فتنه قرار گیرد. بر این اساس:

۱. اگر فرد اطمینان دارد که مدیر رفتار ستمگرانه دارد؛ باید با انتخاب راهبرد تهاجمی به مبارزه با مدیر پردازد و از ستمدیدگان دفاع نماید (راهبرد تهاجمی).

۲. در صورتی که بر این باور است که رهبر از صلاحیت لازم برخوردار است و شرایط فتنه باعث گردیده که رهبر مورد انتقاد قرار گرفته و مظلوم واقع شود، باید به دفاع از رهبر بپاخیزد و با ارائه دلایل و عذرهای عامه پسند، رفتارهای رهبر در شرایط فتنه را برای مردم تبیین و توجیه نماید (راهبرد تدافعی).

۳. اگر نسبت به رفتارهای رهبر دچار شک و تردید شده است، باید خود را از غائله فتنه جدا سازد و گوشه گیری را پیشه خود سازد (راهبرد انفعالی).

با عنایت به آیات و روایات اسلامی و همچنین روندهای جاری در دنیای معاصر، به خوبی می توان دریافت که بشر امروزی با شرایط ابهام آمیزی روبه رو است و دائما به این ابهامات افزوده می گردد. در چنین شرایطی، فتنه های مختلف سر بر می آورد و زندگی فردی و اجتماعی انسانها را به شدت متأثر می سازد. امید است مطالب عرضه شده در این گفتار که برگرفته از چشمه جوشان نهج البلاغه است، برای مدیریت اثربخش تر شرایط فتنه در تمامی سطوح فردی، سازمانی، ملی و بین المللی مفید واقع شود.

سید محمد مقیمی

moghimi@ut.ac.ir

<http://www.prof-moghimi.ir>